

12. grein Barnasáttmálans, réttur barna til þátttöku

Í tilefni af 30 ára afmæli Barnasáttmálans á þessu ári hefur verið ákveðið að gera nokkrum greinum hans hærra undir höfði og útskýra nánar inntak þeirra til fræðslu og upplýsinga.

12. gr.

1. Aðildarríki skulu tryggja barni sem myndað getur eigin skoðanir rétt til að láta þær frjálst í ljós í öllum málum sem það varða, og skal tekið réttmætt tillit til skoðana þess í samræmi við aldur þess og þroska.
2. Vegna þessa skal barni einkum veitt tækifæri til að tjá sig við hverja þá málsmeðferð fyrir dómi eða stjórnvaldi sem barnið varðar, annaðhvort beint eða fyrir milligöngu talsmanns eða viðeigandi stofnunar, á þann hátt sem samræmist reglum í lögum um málsmeðferð.

Almenn athugasemd númer 12

Almennar athugasemdir barnaréttarnefndarinnar skipta miklu máli fyrir túlkun á Barnasáttmálanum og þróun hans. Þær geta snúið að ákveðinni grein Barnasáttmálans eða verið almennar hugleiðingar nefndarinnar um tiltekin réttindi barna. Árið 2006 gaf barnaréttarnefndin út almenna athugasemd númer 12 sem fjallar um 12. grein sáttmálans og rétt barna til þátttöku.

Réttur barna til að láta skoðanir sínar frjálst í ljós í öllum málum sem það varða, er ein af grunnreglum Barnasáttmálans, sem taka þarf tillit til, er til álita koma önnur ákvæði sáttmálans. 12. greinin ávarpar lagalega og félagslega stöðu barna, og þá staðreynd að þau njóta ekki fulls sjálfsákvörðunarréttar eins og fullorðnir einstaklingar, en eru réttthafar engu að síður.

Það er skylda aðildarríkjanna að viðurkenna þennan rétt barna og stuðla að því að hann sé virtur með því að setja eða endurskoða lög sem tryggja að börn njóti þessa réttar. Aðildarríki eiga að stefna að því að túlkun og framkvæmd annarra réttinda Barnasáttmálans byggji á ákvæðum 12. greinar.

Börn eiga rétt á því að hafna því að tjá sig, um er að ræða rétt barna, en ekki skyldu. Aðildarríki þurfa að tryggja að börn fái allar nauðsynlegar upplýsingar og ráðgjöf til þess að taka ákvörðun um það, út frá eigin hagsmunum, hvort þau kjósa að tjá sig eða ekki. 12. greinin byggir á því að barn eigi rétt á því að hafa áhrif á eigið líf, ekki eingöngu út frá sjónarmiðum um börn sem viðkvæman hóp, eða þeirri staðreynd að þau eru háð fullorðnum.

Rétturinn til að láta í ljós skoðanir fyrir einstök börn eða hópa barna

Skilyrði 12. greinarinnar um að taka skuli réttmætt tillit til skoðana barna í samræmi við aldur og þroska á við um einstök börn en einnig hópa barna. Aðildarríki eiga að grípa til ráðstafana til að tryggja, ef við á, hópum barna réttinn til að láta í ljós skoðanir sínar, jafnvel þó að það sé vandkvæðum háð að leggja mat á aldur og þroska einstakra barna innan hópsins. Aðildarríki eiga að hvetja börn til þess að mynda sér skoðanir og búa börnum aðstæður og umhverfi sem styður við rétt barnanna til þess að láta í ljós skoðanir sínar.

Túlkun hugtaka

„Aðildarríki skulu tryggja“

Þetta orðalag felur í sér skyldu aðildarríkja til þess að grípa til viðeigandi ráðstafana til að innleiða að fullu þessi réttindi fyrir öll börn.

„sem myndað getur eigin skoðanir“

Ekki á að líta á þetta orðalag sem takmarkandi heldur sem skyldu sem lögð er á aðildarríkin um að leggja ávallt mat á það hvort barn er fært um að mynda sér eigin skoðanir en ávallt á að gera ráð fyrir því að barn búi yfir þeirri færni að geta tjáð eigin skoðanir.

Barnaréttarnefndin áréttar sérstaklega að um rétt barn samkvæmt 12. gr. gilda engin aldurstakmörk og er aðildarríkjum bent á að ekki eigi að setja eða miða við tiltekin aldurstakmörk sem geta takmarkað þennan rétt.

Þá ber að líta til þess að mjög ung börn geta tjáð sig þó svo að þau geti ekki gert það með orðum. Eigi að innleiða 12. greinina að fullu þarf að viðurkenna, og virða, önnur tjáningarform en orð, eins og leik, líkamstjáningu, svipdrætti og teikningar, sem leiðir fyrir ung börn að tjá skilning sinn, val og vilja. 12. greinin gerir ekki kröfu um að börn skilji að fullu allar hliðar máls sem varðar þau, eingöngu þarf að vera til staðar fullnægjandi skilningur, þannig að barn geti myndað sér skoðun.

Aðildarríki þurfa að vera á verði gagnvart mögulegum neikvæðum afleiðingum þess að börn nýti rétt sinn til að tjá sig, eins og ef um mjög ung börn er að ræða, eða börn sem hafa orðið fyrir ofbeldi. Aðildarríki verða að tryggja að réttur barna til að tjá skoðanir sínar frjáltslega, sé framkvæmdur á þann hátt að barn njóti fullrar verndar

„rétt til að láta þær frjáltslega í ljós“

Í þessu samhengi þýðir frjáltslega að barn fær að tjá skoðanir sínar án þess að verða fyrir þrýstingi og tekur sjálft ákvörðun um það hvort það kys að nýta sér réttinn til þess að tjá sig eða ekki. Barnið á rétt á að tjá eigin skoðanir, en á ekki að þurfa að tjá skoðanir annarra.

Aðildarríki verða að tryggja aðstæður þar sem barn tjáir skoðanir sínar, sem taka mið af einstaklingsbundnum og félagslegum aðstæðum barnsins, í umhverfi þar sem barn upplifir virðingu og öryggi, sem gerir því kleift að láta skoðanir sínar frjáltslega í ljós. Barnaréttarnefndin leggur áherslu á að ekki eigi að taka viðtal við barn oftast en nauðsynlegt er, sérstaklega þegar verið er að ræða erfiða reynslu.

Til þess að barn geti látið skoðanir sínar frjállega í ljós, þarf sá sem ræðir við barnið, foreldrar þess eða forsjáradilar, að upplýsa barn um það mál sem er til meðferðar, hvaða valmöguleikar eru í stöðunni og innihald og afleiðingar mögulegrar ákvörðunar. Einnig þarf að upplýsa barnið um þær aðstæður sem eru fyrir hendi þar sem það verður beðið um að láta í ljós skoðanir sínar. Rétturinn til upplýsinga er grundvöllur þess að barn geti tekið upplýsta ákvörðun.

„í öllum málum sem það varða“

Við samningu Barnasáttmálans var því hafnað að takmarka mál sem varða börn samkvæmt 12. gr. við lista með tilteknum málaflokkum. Hefur barnaréttarnefndin lýst því yfir að með málum sem varða börn sé ekki eingöngu átt við þau málefni sem fjallað er um í Barnasáttmálanum. Þá eiga aðildarríkin að leita eftir sjónarmiðum barna í öllum málum þar sem skoðanir þeirra geta bætt gæði lausna eða ákvarðana.

„skal tekið réttmætt tillit til skoðana þess í samræmi við aldur þess og þroska“

Hér er átt við færni barnsins, sem leggja þarf mat á til þess að unnt sé að taka réttmætt tillit til skoðana þeirra, til þess að hægt sé að segja barni á hvaða hátt skoðanir þeirra hafa haft áhrif á niðurstöðuna hverju sinni.

Með því að gera kröfu um að taka skuli réttmætt tillit til skoðana barns í samræmi við aldur og þroska er það skýrt, með afgerandi hætti, að ekki sé hægt að ákvarða mikilvægi þess sem barn kemur á framfæri, eingöngu út frá aldri þess. Upplýsingar, upplifun, umhverfi, félagslegar og menningarlegar væntingar, og veittur stuðningur, stuðla að þroska á hæfni barnsins til að tjá sig. Því þarf að fara fram einstaklingsbundið mat hverju sinni.

Með þroska er átt við færni til að skilja og leggja mat á afleiðingar og þarf því að líta til þess er mat er lagt á einstaklingsbundna hæfni barns. Erfitt er að skilgreina þroska í þessu samhengi, en litið er svo á að um sé að ræða færni barns til að tjá sig sjálfstætt og með skynsamlegum hætti. Leggja þarf mat á áhrifin á barnið hverju sinni, en eftir því sem áhrifin eru meiri á líf barnsins, þeim mun mikilvægara er að leggja viðeigandi mat á þroska barnsins.

„veitt tækifæri til að tjá sig við hverja þá málsmeðferð fyrir dómi eða stjórnvaldi sem barnið varðar“

Barnaréttarnefndin áréttar að átt sé við hvers konar málsmeðferð fyrir dómi, án nokkurra takmarkana, eins og til dæmis vegna skilnaðar eða sambúðarslita foreldra, forsja barns eða ættleiðingu þess, í málum barna sem hafa brotið af sér eða orðið fyrir ofbeldi, við veitingu heilbrigðis- eða félagsþjónustu og í málum barna í leit að alþjóðlegri vernd. Með málsmeðferð fyrir stjórnvaldi er átt við ákvarðanir sem varða menntun barns, heilsu, uppeldisaðstæður, eða vernd. Það á einnig við um sáttamiðlun eða gerðardóm. Rétturinn til þess að fá að tjá sig á við um málsmeðferð sem barn á frumkvæði að, eins og kvörtun yfir illri meðferð eða í málum þar sem brottvísun úr skóla er mótmælt, einnig málsmeðferð sem aðrir aðilar eiga frumkvæði að, en sem hafa áhrif á barn, eins og skilnaður eða sambúðarslit foreldra eða ættleiðing barns. Aðildarríki eru hvött til þess að setja löggjöf sem skyldar þá sem taka ákvörðun í máli fyrir dómstólum eða stjórnvöldum, að útskýra hvaða áhrif skoðanir barna hafa haft á meðferð og lyktir máls, og mögulegar afleiðingar niðurstöðu máls fyrir barnið.

Barn getur ekki tjáð sig frjálsglega í umverfi sem er fjandsamlegt eða óhentugt fyrir barn á þeim aldri. Málsmeðferð verður að vera aðgengileg og barnvæn. Veita á barnvænar upplýsingar, styðja á barn í að tala eigin máli, starfsfólk verður að hafa fengið viðeigandi þjálfun, dómssali þarf að hanna út frá þörfum barna, og bjóða þarf upp á skilrúm og sérstakar biðstofur.

„annaðhvort beint eða fyrir milligöngu talsmanns eða viðeigandi stofnunar“

Þegar barn hefur tekið ákvörðun um að tjá sig, þarf hann eða hún að ákveða með hvaða hætti, beint eða fyrir milligöngu talsmanns eða viðeigandi stofnunar. Barnaréttarnefndin áréttar að sé það mögulegt, á að bjóða barni að tjá sig með beinum hætti.

Talsmaður barns getur verið forsjáraðili, lögfræðingur eða annar aðili eins og t.d. félagsráðgjafi. Líta ber til þess að um hagsmunaárekstur getur verið að ræða milli barna og t.d. foreldra. Það er gríðarlega mikilvægt að skoðunum barna sé komið rétt á framfæri til þeirra sem taka ákvarðanir, með þeim hætti sem barnið kys.

Talsmenn verða að búa yfir nauðsynlegri þekkingu og skilningi á hinum ýmsu hliðum ákvörðunartökunnar auk reynslu af því að vinna með börnum. Talsmaður barns verður að vera meðvitaður um að hans hlutverk felst eingöngu í að gæta hagsmuna barnsins, en ekki annarra, eins og foreldra, stofnana eða annarra aðila. Þá þarf að setja talsmönnum barna siðareglur.

Hvernig á að innleiða rétt barna til að tjá sig

Undirbúningur

Þeir sem ætla að ræða við barn þurfa að tryggja að barn sé upplýst um rétt sinn til þess að tjá sig, því þarf barn að fá upplýsingar um valmöguleikana á að tjá sig beint eða í gegnum talsmann. Þá þarf að upplýsa barn um möguleg áhrif þess að velja sér talsmann eða tjá sig beint. Þá þarf sá sem ætlar að taka ákvörðun að undirbúa barn.

Rætt við barn

Ræða á við barn í aðstæðum sem eru hvetjandi og valdeflandi, fullorðinn aðili sem ræðir við barn, þarf að vera reiðubúinn að hlusta og taka mark á því sem barn hefur fram að færa. Þá er mikilvægt að um samtal sé að ræða en ekki einhliða yfirheyrslu. Viðtöl við börn ættu helst ekki að fara fram fyrir opnum tjöldum.

Mat á færni barns

Ef barn getur sjálfstætt myndað eigin skoðanir, ber þeim sem tekur ákvörðun, að taka tillit til þeirra, enda eru þær mikilvægur hluti af því að leiða mál til lykta.

Upplýsingar um vægi skoðana barnsins (endurgjöf)

Sá sem tekur ákvörðun þarf að upplýsa barn um niðurstöðuna hverju sinni og það vægi sem skoðanir barns höfðu á lyktir máls. Þessari endurgjöf er ætlað að tryggja að þátttaka barns hafi raunverulegt vægi en sé ekki eingöngu formsatriði.

Kvartanir, úrræði og úrbætur

Löggjöfin þarf að tryggja börnum aðgengi að úrskurðaraðilum ef brotið er á réttindum þeirra. Börn eiga að hafa möguleika á að beina umkvörtunum sínum til umboðsmanns barna eða sambærilegs aðila hjá öllum stofnunum fyrir börn, eins og í skólum, og leikskólum. Börn eiga að vita til hverra er hægt að leita og hvernig á að gera það.

Ef réttur barns til að fá að tjá sig er ekki virtur í málsmeðferð fyrir dómstólum eða stjórnvöldum á að veita barni aðgengi að viðeigandi áfrýjunar- og kvörtunarleiðum, þannig að tryggt sé að barni verði ekki refsað, eða það beitt einhverjum viðurlögum, fyrir að áfrýja eða kvarta.

Skyldur aðildarríkja

- Leggja mat á og fjarlægja þær hindranir sem koma í veg fyrir að 12. gr. sé framfylgt.
- Setja á laggirnar sjálfstæðar mannréttindastofnanir, eins og embætti umboðsmanns barna, eða sambærilega stofnun.
- Þjóða upp á fræðslu og þjálfun um beitingu 12. gr. til allra fagaðila sem vinna með og fyrir börn, eins og lögfræðinga, dómara, lögreglu, félagsráðgjafa, sálfræðinga, starfsfólks stofnana fyrir börn, heilbrigðisstarfsfólks og starfsfólks í stjórnvöldum.
- Tryggja viðeigandi aðstæður þannig að unnt sé að styðja við og hvetja börn til þess að tjá skoðanir sínar. Nauðsynlegt er að setja ákvæði þess efnis í lög og reglugerðir og verklagsreglur stofnana, og leggja þarf reglulega mat á slík ákvæði og raunverulega virkni þeirra og áhrif.
- Grípa þarf til ráðstafana til að berjast gegn neikvæðum viðhorfum, með fræðsluátökum, til þess að breyta rötgrónum viðhorfum til barna, sem verða þess valdandi að þau fá ekki notið þess réttar að fá að tjá sig.

Sérstakar skyldur aðildarríkja varðandi málsmeðferð fyrir dómstólum eða stjórnvöldum

Skilnaður eða sambúðarslit foreldra

Setja þarf ákvæði um rétt barna til að tjá sig við þá aðila sem taka ákvarðanir í alla löggjöf sem fjallar um skilnað eða sambúðarslit foreldra. Hvað varðar mat á aldri og þroska barns, ber að leggja einstaklingsbundið mat á það hverju sinni.

Vistun barns utan heimilis

Þegar tekin er ákvörðun um vistun barns utan heimilis, ber að taka tillit til skoðana barnsins, þannig að unnt sé að taka ákvörðun um það sem er barni fyrir bestu.

Aðildarríkjum ber skylda til þess að tryggja, að ávallt sé leitað eftir skoðunum barna og að tekið sé tillit til þeirra, í ákvörðunum um vistun barns utan heimilis, við gerð meðferðaráætlana og mat á þeim, og við ákvarðanir um heimsóknir barna, sem vistuð eru utan heimilis, til foreldra og fjölskyldu.

Ættleiðing barns

Það er afar mikilvægt að barn fái að tjá sig um mögulega ættleiðingu þess, jafnvel þó svo að um ættleiðingu stjúp- eða fósturforeldra sé að ræða. Aðildarríkjum ber að setja löggjöf sem tryggir að börn sem til stendur að ættleiða, verði upplýst um áhrif ættleiðingar, og að börn fái tækifæri til að tjá sig áður en ættleiðing gengur í gegn.

Réttur barns til þess að tjá sig við málsmeðferð fyrir dómi eða stjórnvaldi

Við meðferð sakamála þarf að virða að fullu rétt barnsins samkvæmt 12. gr. og framfylgja þarf þeim rétti á öllum stigum málsins.

Barn sem hefur brotið af sér

Barn sem ásakað er um brot á hegningarlögum á rétt á því að fá að tjá skoðanir sínar, frá fyrstu stigum rannsóknar máls, þar sem barn á rétt á því að velja að tjá sig ekki. Ef beita á úrræðum á við sáttamiðlun, verðu barn að gefa frjálst og upplýst samþykki fyrir slíkri ráðstöfun, og veita á barni möguleika á lögfræðilegri ráðgjöf og stuðningi við að taka þá ákvörðun.

Til þess að barn geti tekið þátt að fullu í meðferð máls, þarf að veita barni viðeigandi upplýsingar um ásakanir á hendur þess, á tungumáli sem barnið skilur, sem og upplýsingar um málsmeðferðina og þær ráðstafanir sem dómstóll getur gripið til. Málsmeðferð þarf að vera með þeim hætti að barni sé gert kleift að taka þátt og tjá sig frjállega. Meðferð mála þar sem barn er grunað um refsiverða háttsemi, á að fara fram bak við luktur dyr. Undantekningar frá þeirri reglu eiga að vera fáar og skýrt afmarkaðar í löggjöf og byggja á bestu hagsmunum barns.

Börn sem þolendur og sem vitni

Gefa á börnum, sem eru þolendur afbrota eða hafa orðið vitni að slíku, tækifæri til að nýta rétt sinn til að tjá sig. Leita þarf allra leiða til að tryggja að samráð sé haft við barn sem er þolandi refsiverðs verknaðar, eða orðið vitni að slíku athæfi, um aðkomu þeirra að málsmeðferð, og veita á þeim tækifæri til að tjá sig frjállega, á þann hátt sem þau velja, við meðferð máls fyrir dómi.

Réttur barna sem eru þolendur afbrota eða hafa orðið vitni að afbrotum, er tengdur rétti þeirra til að fá upplýsingar um tiltæk stuðningsúræði, tíma- og staðsetningu fyrir meðferð máls, möguleika á að sækja um skaðbætur ef við á, og um áfrýjunarmöguleika.

Réttur barna á að tjá sig við meðferð máls fyrir stjórnvaldi

Aðildarríkjum ber að setja reglur um meðferð stjórnsýslumála, sem endurspeglar þær kröfur sem 12. gr. gerir, eins og um rétt barna til að fá að tjá sig, rétturinn til upplýsinga, og réttur til þess að njóta aðstoðar talsmanns, ef svo á við. Meðferð stjórnsýslumáls þar sem barn á aðild þarf að vera barnvæn og aðgengileg.

Um fjöllum um 12. gr. Barnasáttmálans er rituð af starfsmanni umboðsmanni barna